

MYKOLO BIRŽIŠKOS PUBLICISTIKA XX A. PRADŽIOS VILNIAUS SPAUDOJE: INTELEKTUALO BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

MINDAUGAS KVIETKAUSKAS

Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: kviet@centras.lt

Daugiatautėje XX a. pradžios Vilniaus visuomenėje, kelių modernėjančių bendrijų – lietuvių, lenkų, žydų, baltarusių, rusų – aplinkoje iki Pirmojo pasaulinio karo brendo ne tik nacionaliniai konfliktai, bet formavosi ir savitos kultūrų jungtys, koegzistencijos būdai, bendram daugiakultūriam sambūviui palankios idėjos ir laikysenos. Keliatautės inteligentijos kontaktams palankus idėjinis klimatas visų pirma buvo kuriamas liberalių demokratinių sambūrių – lenkų kraštiečių (*krajowcy*) judėjimo, Lietuvos demokratų partijos narių, autonomistų grupių („Lietuvių ir lenkų irredentų kuopa“), pagaliau masonų ir paramasoninių draugijų [4; 37; 45]. Galima tvirtinti, kad kitoms tautoms ir jų aspiracijoms atvira savivoka, lygiavertį jų sambūvį ir bendradarbiavimą skatinusia veikla išsiskyrė ištisa tuometinių Vilniaus visuomenės veikėjų, rašytojų, publicistų grupė, nors jų kurtų Lietuvos tautų kultūrinio sugyvenimo ir politinės vienybės vizijų XX a. istorinės aplinkybės įkūnyti šiame mieste ir neleido. Tokių Vilniaus asmenybių kaip Mykolas Rōmeris, Tadeusz Wrōblewski, Ludwikas Abramowiczius liberalios kultūrinės bei politinės idėjos, antinacionalistinės pozicijos, daugiatautės visuomenės sambūvio koncepcijos Lietuvos istorikų darbuose (ypač „Lietuvių atgimimo istorijos studijose“) jau yra nuodugniai tyrinėtos, įvertintos kaip svarbus pilietinės tradicijos paveldas, kaip specifinė LDK pilietinio sąmoningumo tąsa ir moderni transformacija [2, 316–317; 42; 58]. M. Rōmerio ir jį Vilniuje supusių veikėjų – demokratinio kraštiečių judėjimo – kelta „*krašto visuomenės*“ idėja ir visų jo gyventojų konsolidacija *pilietiškumo* principu“ vertinama kaip potencialiai galėjusi atlikti apsauginį vaidmenį nuo nacionalistinių tendencijų, stiprėjusių visų Lietuvos tautų sąjūdžiuose XX a. pradžioje [59, 79]. Tačiau ši liberalių kultūrinių idėjų kontekstą kūrė ne vien lenkakalbė miesto visuomenės dalis ir ne vien kraštiečių sąjūdžio veikėjai. Istorikų darbuose kol kas tik paminėta, kad Vilniaus inteligentų sambūriuose, XX a. pradžioje siekusiuose kurti kelių tautų kontaktus, politinį ir kultūrinį bendradarbiavimą,

dalyvavo Mykolas ir Vaclovas Biržiškos, Jurgis Šaulys, Andrius Bulota ir kiti lietuvių veikėjai, baltarusiai Ivanas ir Antonas Luckevičiai, Vaclovas Lastauskis, žydai Elijas ir Jurgis Romai, Cemachas Šabadas [46, 98–103; 60, 36–39]. Esama tiktai pirmųjų bandymų rekonstruoti, kaip atviro daugiakultūrio sambūvio su kitomis tautomis idėjos iškilo tarp Vilniaus žydų literatų (jas 1914 m. išleistame almanache *Lite* postulavo rašytojai Urija Kacenenbogenas, Elijas Jokūbas Goldšmitas ir kiti) [41]. Didžiumos ši unikalių idėjinį kontekstą kūrusių kelių tautų intelektualų profiliai, jų politinės bei kultūrinės pasaulėžiūros ir laikysenos formavimasis, tarpusavio ryšiai, veiklos faktografija vis dar yra išsamiau netyrinėti, išskyrus minėtas lenkų kraštiečių judėjimo lyderių asmenybes.

Šis straipsnis yra bandymas pratęsti XX a. pradžios Vilniaus demokratų aplinkos, kurioje kristalizavosi daugiataučio pilietinio sambūvio idėjos, tyrimus, nuodugniau paanalizuojant Mykolo Biržiškos (1882–1962) kultūrinę bei publicistinę veiklą kaip šio intelektualinio konteksto dalį. Kita verus, tai mėginimas bent iš dalies identifikuoti išskirtinės lietuvių mokslo, kultūros ir politikos asmenybės – Vasario 16-osios Akto signataro ir Lietuvos Tarybos nario (1917–1920), Vilniaus lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazijos direktoriaus (1915–1922), profesoriaus, Kauno (1926–1927) ir Vilniaus (1940–1944) universitetų rektoriaus – pažiūrų ištakas. Toks tikslas neišvengiamai atveda prie keliakalbės Vilniaus periodikos tyrinėjimo: kaip tik iš jos galime išsamiausiai susidaryti M. Biržiškos pasaulėžiūros ir laikysenos formavimosi vaizdą. Nuo 1905-ųjų, kai atvyko į šį miestą kaip socialdemokratų aktyvistas, iki 1922 m., kai Lenkijos vyriausybės prievarta buvo iš jo ištremtas kaip nepageidaujamas lietuvių veikėjas, M. Biržiška periodikoje paskelbė apie du tūkstančius publikacijų trimis kalbomis (lietuvių, lenkų ir rusų), neminint atskirai išleistų jo lenkiškos publicistikos knygų – šešiatomio rinkinio *Na posterunku wileńskim* (Vilnius, 1920–1922). Šis išskirtinio masto publicistinis palikimas visų pirma susijęs su XX a. pradžios Vilniaus visuomenės gyvenimu. Izidoriaus Kisino sudaryta dvitomė *Prof. Mykolo Biržiškos bibliografija* (Kaunas, 1931–1938) akivaizdžiai liudija, kad ši daugiašakė asmenybė – literatūros istorikas ir knygotyriminkas, pedagogas, politikos veikėjas – pradėjo įgyvendinti savo idėjas kaip profesionalus ir itin produktyvus žurnalistas bei redaktorius, bendradarbiavęs apie šešiasdešimtyje spaudos leidinių, daugiausiaėjusių Vilniuje [40, 7–9]. Nenuostabu, kad minint M. Biržiškos žurnalistinio ir mokslinio darbo keturiasdešimties metų sukaktį, jis buvo tituluojamas „pirmuoju lietuvių žurnalistu (...) ne chronologine, bet viršenybės prasme“, o lietuvių ir lenkų santykiams skirtą jo publicistiką kaip unikalių reiškinių vertino Juozas Tumas-Vaižgantas [48; 65, 15–17]. Tad suprantama, kad šio veikėjo indėlis į Vilniaus lietuvių visuomeninį gyvenimą ir kultūrą iki Pirmojo pasaulinio karo ir po jo iki šiol yra išsamiausiai nagrinėtas, faktografiškai aprašytas

periodikos tyrėjų, žurnalistikos ir literatūrinės spaudos istorikų. Greta minėtojo I. Kisino bibliografijos veikalo M. Biržiškos, kaip spaudos redaktoriaus ir publicisto, veiklą yra aptarę Leonas Gudaitis, Genovaitė Raguotienė, Bronius Raguotis, Violeta Černiauskaitė [36, 32–34; 49, 111, 128–129, 242–244 ir kt.; 50; 30]. Visuose šiuose tyrimuose daugiausia dėmesio buvo kreipiama į M. Biržiškos, kaip literatūros istoriko ir mokslinės knygotyros tradicijos pradininko, darbus – į jo straipsnius iš senosios ir XIX a. Lietuvos literatūros istorijos, pirmąsias knygų leidybos ir spaudos statistines analizes. Gausiausioji, šimtų bibliografinių pozicijų apimanti, jo *keliakalbės* vilnietiškosios visuomeninės publicistikos dalis iki šiol fiksuojama kaip faktas, kurio reikšmė kultūros, visuomenės ir Lietuvos spaudos istorijai tebelieka neapibrėžta. Šiuo požiūriu – ne tik kaip mokslininkas, bet ir kaip savitą visuomeninę poziciją turėjęs publicistas – knygotyryninkės V. Černiauskaitės dėmesio jau yra sulaukęs M. Biržiškos brolis Vaclovas Biržiška, 1906–1914 m. paskelbęs per šimtą publikacijų, daugiausia socialdemokratinėje Vilniaus spaudoje; pažymima, kad teminiu požiūriu jose dominavo Lietuvos politinio ir kultūrinio gyvenimo analizė, remiama demokratizmo principais [31]. Demokratines visuomenines nuostatas, kaip M. Biržiškos šakotos veiklos ir mokslinių pažiūrų pagrindą, panašiai yra akcentavęs išeivijos literatūros istorikas Vincas Maciūnas [44a]. Taigi iškyla akivaizdi būtinybė sujungti vilnietiškosios M. Biržiškos veiklos fragmentus – jo gausų publicistinį palikimą, nagrinėtą knygotyryniniu, literatūros istorijos ir bibliografiniu požiūriais, jo vaidmenį liberaliosios kelių tautų inteligentijos sambūriuose, savitos idėjinės ir kultūrinės pozicijos bruožus – į vieną intelektualinės biografijos visumą.

Šiuo straipsniu siekiama žengti tik pradinį žingsnį numatyta kryptimi. Aprėpti didžiulį M. Biržiškos tekstų, publikuotų Vilniuje tarp 1905 ir 1922 m., masę, jo įvairialypės veiklos faktus būtų galima tik atskira studija. Specialios istorinės ir kultūrologinės analizės reikalautų jau vien minėtasis šešiatomis publicistikos rinkinys *Na posterunku wileńskim* (1920–1922). Šiame straipsnyje bus pabandyta intelektualinės biografijos bruožus išryškinti pradedant nuo ištakų – nuo ankstyvojo M. Biržiškos žurnalistinės veiklos periodo Vilniaus spaudoje tarp 1905-ųjų ir 1915-ųjų, kai formavosi jo kultūrinės ir visuomeninės pažiūros. Todėl, be kita ko, straipsnio užribyje tenka palikti aktyviausią M. Biržiškos, kaip publicisto ir redaktoriaus, veiklos laikotarpį – 1919–1922 m., kai jis Vilniuje leido ir redagavo dienraščius „Vilniaus aidas“, „Vilnius“, „Vilnietis“, lenkiškus „Głos Litwy“, „Echo Litwy“, „Dzwon Litwy“, rusišką „Litva“, turėjusius padėti spręsti politinį lietuvių ir lenkų konfliktą, rėmusius Lietuvos poziciją ginčę dėl Vilniaus. Aiškinantis ankstyvąsias M. Biržiškos publikacijas spaudoje, kurių daugelis pasirašytos slapyvardžiais arba anoniminės, remtasi minėtąja I. Kisino bibliografija ir „Lietuvos bibliografijos“

C serijos rodyklėmis „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos“. Taigi šio straipsnio uždavinys yra aptarti, kokius pėdsakus besiformuojanti M. Biržiškos intelektualinė pozicija ir visuomeninė laikysena paliko lietuviškoje, lenkiškoje ir rusiškoje Vilniaus spaudoje iki Pirmojo pasaulinio karo, kaip veikė jos idėjinė raida, leidybos politika, o ypač – lietuvių intelektualiosios kultūrinės periodikos sparno brendimą. Tik šį indėlį apibrėžus, būtų galima aiškiau identifikuoti M. Biržiškos idėjas M. Römerio ir kitų Vilniaus demokratų mąstysenos kontekste.

M. Biržiškai darbas Vilniaus periodinėje spaudoje iki Pirmojo pasaulinio karo buvo ne šalutinė, o sąmoningai pasirinkta ir motyvuota intelektualios raiškos forma. Vargu ar ankstyvąją žurnalistinę jo veiklą būtų galima paaiškinti vien tuo, jog ano meto lietuvių inteligentijai apskritai buvo būdinga daugiadarbystė kultūros srityje (toks požūris sugestijojamas V. Černiauskaitės) [31, 26]. M. Biržiška išsiskyrė ne tik kaip spaudos leidinių redaktorius ir publicistas, rašęs trimis kalbomis, lygiagrečiai dėmesį skyręs dviem Vilniaus skaitytojų auditorijoms – lietuvių ir lenkų, bet ir tuo, jog siekė profesionaliai vykdyti spaudos raidos, jos politinių, kultūrinių tikslų ir viešojo vaidmens refleksiją. Keliakalbės Vilniaus spaudos analizė ir jos visuomeninių pozicijų kritika buvo išskirtinė šio periodikos profesionalo interesų sritis, į kurią įėjo tiek nuodugnūs statistiniai spaudos ir leidybos tyrimai [11, 7, 27, 28, 15, 22], tiek poleminiai svarstymai daugybėje vedamųjų straipsnių, tiek pastangos formuoti tam tikrus vertybinius spaudos orientyrus, leidžiant ir redaguojant konkrečius leidinius – pats svariausias M. Biržiškos idėjų įkūnijimas iki Pirmojo pasaulinio karo buvo jo drauge su Augustinu Janulaičiu redaguotas žurnalas „Visuomenė“ (1910–1911). XX a. pradžios Vilniuje M. Biržiška neabejotinai vykdė dvejopą – *profesionalaus redaktoriaus* ir *spaudos analitiko* – vaidmenį, kuris sutapo su pagrindine tuometine jo intelektine saviraiška – visuomenės kritika. Eruditui būdinga ir plačia spaudos refleksija, „giliu studijavimu“ M. Biržiška dar ir šeštajame dešimtmetyje, gyvendamas Los Andžele, stebino kitą profesionalų publicistą B. Railą: „nuolat sekė, kaip per mikroskopą skaitydamas, visus lietuviškus laikraščius, dar vietinę amerikiečių ir taip pat nuolat rusų, lenkų, gudų ir ukrainiečių išeivijos spaudą“ [51, 425]. Be abejonės, toks į JAV emigraciją atsivežtas igūdis susiformavo redaguojant, skaitant ir analizuojant keliakalbę XX a. pradžios Vilniaus periodiką, keliant jai ištis modernius intelektualumo, analitiškumo, socialinio įžvalgumo reikalavimus. Jau 1912 m. M. Biržiška lietuvių spaudą vertino pagal analizės profesionalumo kriterijus:

Kas nežino, kaip paviršiomis grabaliojama pas mus visuomenės klausimai, kaip tingiai ieškoma jiems atsakymų, tas, be abejo, nemažai buvo nustebęs, šiųmečiuose pirmuose mūsų laikraščių numeriuose neradęs nei vienos bent kiek rimtesnės minties

apie praėjusių metų visuomenės gyvenimą ir dabartinės valandos reikšmę, jokie gilesniojo spėliojimo dėl lauktinų bent artimoje ateityje visuomenės ir politikos palinkių. (...) O reikia pripažinti, jog lietuvių spauda į šios gadinės visuomenės – ekonomines permainas nekiek tekreipė savo skaitytojų akis, pasitenkindama daugiausiai lengvos politikos ir skystos kultūros dalykais [35, 55, 57].

Atsakymų, koku būdu pradėjo formuotis M. Biržiškos, kaip publicisto ir redaktoriaus, nuostatos, reikia ieškoti kukliuose, trumpaaukiuose, cenzūros naikintuose Vilniaus kairiųjų spaudos leidiniuose, sekant gausius tekstus, pasirašytus M. Biržiškos slapyvardžiais – M. Baltasis, Šešėlis, Šilkinis, A. Drukteinis, Eilinis, B. M., S.D. (lenkiškoje Vilniaus spaudoje M. Biržiška tekstus skelbė pasirašytus savo pavarde, jos trumpiniais M-Bka ar M. B. arba anonimiškai). Kairiųjų moksleivių ir studentų nelegaliuose rate-liuose M. Biržiška ėmė dalyvauti dar mokydamasis paskutinėje Šiaulių gimnazijos klasėje, 1900–1901 m., dėl to netgi buvo iškelta jo šalinimo iš gimnazijos byla [6, 319–323]. 1902 m., būdamas teisės pirmakursis Maskvos universitete, jis dalyvavo studentų socialistų veikloje, per vieną anticarinę akciją tų metų vasarį buvo suimtas, įkalintas Butyrkų kalėjime, vėliau pervežtas į Kauno kalėjimą ir paleistas tik rudenį. 1905 m. pradžioje M. Biržiška, jau kaip vienas Lietuvos socialdemokratų partijos aktyvistų, atvyko į Vilnių „revoliucijos rengti“. Čia, atgijus kelių tautų spaudai po draudimų panaikinimo, LSDP jam patikėjo savitą darbą: leisti lietuvių kairiųjų partijos laikraštį lenkų kalba, visų pirma skirtą Vilniaus lenkakalbiams. Taigi M. Biržiška tapo lenkiško lietuvių laikraščio „Echo“ redaktoriumi – vadinas, jau tada tokiai specifinei pozicijai, kuri gali vienyti dvi skirtingas kultūras, joms tarpininkauti, jis atrodė labai tinkamas. Tai, be abejo, lėmė jo bajoriška kilmė, bajorijai būdingas dvipakopis kultūrinis mentalitetas, lenkų kalbos, kaip gimtosios, vartojimas iki pat gimnazijos baigimo (1900 m.). Iš lenkakalbių tėvų jis buvo paveldėjęs „savotišką žemaitišką lenkiškumą, svyravimą tarp lenkystės ir lietuviystės“, kurį, būdamas aštuoniolikos, vis dėlto peržengė, sąmoningai apsisprendęs už lietuviybę [6, 323]. LSDPM. Biržiškos gebėjimą susikalbėti tiek su lietuvių, tiek su lenkų visuomene, su hibridiškos kultūros Vilniaus masėmis, išnaudojo savo agitacijai ir mitingams kiek įmanydama. Pats M. Biržiška prisimena: „Karštas tai buvo laikas. Darbo buvo tiek, jog nekartą bekalbant tekdavo nualpti. Kiaurai įsitraukęs partijos darban, gyvenau visuomeniniu, politiniu ir net privatinio Vilniaus darbininkų gyvenimu, jų kovomis, vargais, viltimis ir nusivylimais, bendran Lietuvos gyveniman mažai tesikišdamas...“ [8, 13]. Įdomiausia, kad iš to periodo, iš socialdemokratinės revoliucinės veiklos, M. Biržiška kildina savo potraukį kalbiškai „negrynam“ Vilniaus (ir LDK) paveldui („1905–1906 m. Vilniuje padirbėjęs <...> pamylėjau jo žmones su jų ypatinga „lenkiška“ lietuvių-gudų kultūra“) [8, 14].

Išties anuometinei revoliucinės jaunuomenės aplinkai buvo būdingi intensyvūs tarpetniniai sąlyčiai, religinių ir kultūrinių skirtumų peržengimas (beje, tai liudija 1905 m. įvykių memuaristas, socialdemokratas Kipras Bielinis, tais metais įsivaizdavęs Vilnių „be tautos ir tikybos skirtumų“, lietuviškai sakęs agitacinę kalbą žydų sinagogoje) [5, 65–72].

Kuo išsiskyrė M. Biržiškos 1906 m. redaguotas socialdemokratinis laikraštis „Echo“, kokia ryškėjo jo dar ne visada tiesiogiai deklaruojama leidybinė politika? Pirmojo numerio vedamajame straipsnyje „Skaitytojams“ („Do czytelników“), rašytame M. Biržiškos, randame tokią idėjinę nuostatą: „Laikraštyje „Echo“ ginsime Lietuvos darbininkų klasės teises. <...> Manome, kad viso pasaulio darbininkai, tiek krikščionys, tiek sentikiai, tiek mahometonai, lenkai, lietuviai, žydai, rusai ar vokiečiai yra broliai ir turi stoti į vieną eilę, būti vieningi mintimis, kibtis vieni už kitų rankų, kovoje laikytis vienybės ir santaikos.“ [9, 1]. Šioje deklaracijoje krinta į akis tai, kad M. Biržiška, net ir skelbdamas socialistinį darbininkų klasinės vienybės principą, pabrėžia, kad jų kultūrinės ir tautinės tapatybės skirtingos, taigi kultūrinės ir religinės individualybės ši vienybė nepanaikina, ji ypatinga kaip tik tuo, kad santaiką ir bendrumą gali išlaikyti skirtingų kultūrų žmonės. Dar ypatingiau tai, kad M. Biržiška labai tiksliai išvardija Lietuvos tautines grupes, pamini ir žydus, ir sentikius, ir mahometonus (totorius). Vadinasi, daugiakultūriškumo aspektas ypač paryškinamas – tai tiesiog klasinės kovos daugiakultūrė interpretacija, 1905 m. socialistų mąstymo kontekste labai savita. Antra vertus, matyti, kad M. Biržiška, tapęs specialiai Vilniaus lenkakalbiamis skirtu laikraščio redaktoriumi, formuluoja ne „sulietuvinimo“ politiką (kaip kiek vėliau M. Davainis-Silvestraitis Vilniaus lenkam skirtuose laikraščiuose „Litwa“ ir „Lud“), o kelių skirtingų tautų suartinimo, jų sugyvenimo tikslą.

Netrukus ši specifinė laikraščio „Echo“ linija – dėmesys kitataučiams darbininkams kaip *kitų kultūrų* žmonėms, priešinimasis tautinei ir kultūrinei nesantaikai, analitiškas jos šaknų aiškinimas – dar labiau išryškėja. M. Biržiškos rašytose politinės padėties apžvalgoje kaip ypatinga problema nuolat smerkiami ir analizuojami žydų pogromai. „Echo“ siekė informuoti kitų tautų darbininkus apie rengiamas pogromų akcijas, aiškinti, kad tai baisūs nusikaltimai, organizuojami reakcinių jėgų, o žydai – visiškai nekaltos aukos, ir ragino kitataučius darbininkus padėti žydų savignybei ir nukentėjusiems. M. Biržiška vertino tautinės nesantaikos kurstymą kaip juodžiausią caro valdžios nusikaltimą ir stengėsi skaitytojams parodyti, kad žydų tauta nėra svetima, o pogromų priežastis – tai reakcijos dirbtinai kurstoma nesantaika, tokia kaip Kaukaze tarp gruzinų, totorių ir armėnų [3, 7]. Jo straipsniuose piktinamasi antisemitinių brošiūrų platinimu Vilniuje, jos vienprasmės smerkiamos. Kaip Baltstogės pogromo aukų atminimą „Echo“ išspausdino žydų poeto Jokūbo Kaco eilėraštį „Išprotėjusi motina“, išverstą iš jidiš kalbos. Siekiant supažindinti

skaitytojus su žydų kairiaisiais, buvo pradėtas spausdinti straipsnių ciklas apie žydų socialistines partijas, kurio autoriai, regis, turėjo būti patys tų partijų nariai (suspėjo pasirodyti tik pirmasis šio ciklo straipsnis apie Bundą) [52]. Reikia pasakyti, kad tokio nuodugnaus dėmesio žydų problemoms kiti LSDP leidiniai neskyrė (išskyrus gal tik Stasio Matulaičio straipsnį „Apie žydus“ 1906 m. „Naujojoje Gdynėje“, nr. 10), tad jį tenka laikyti M. Biržiškos, kaip „Echo“ redaktoriaus, nuostatų išraišką. Su dideliu dėmesiu „Echo“ sutiko ir pirmojo baltarusių laikraščio „Naša Dolia“ (vėliau „Naša Niva“) išleidimą Vilniuje, spausdino jo reklamas, skyrė atskirą tekstą jam pasveikinti [34]. M. Biržiškos laikraštyje savo aštrią publicistiką ir eiles pradėjo skelbti Vilniaus lenkų visuomenę piktinęs maištingas poetas Jerzy's Jankowski (pseud. Jerzy Szum, Jan Jerzykowski), dabar laikomas pirmuoju lenkų literatūros avangardistu; anuomet jo originaliai raiškai erdvę suteikdavo tik du Vilniaus laikraščiai – M. Römerio „Gazeta Wileńska“ ir M. Biržiškos „Echo“.

Lietuvos tautų santykių ir nacionalizmo problemoms „Echo“ skyrė du vedamuosius: „Tautiniais klausimais“ („W kwestji narodowościowej“) bei „Tautiniai klausimai ir socialdemokratai“ („Kwestja narodowościowa, a socjal-demokraci“). Juose į didėjančią lietuvių ir lenkų nacionalistinę nesantaiką reaguojama kaip į ypač grėsmingą, katastrofišką reiškinį: „Emocijos užvaldo vis platesnį visuomenės ratą; abipusė neapykanta iš gana nedidelių grupelių persimeta šimtams žmonių ir didžiausius bepročius paskatina imtis veiksmų. <...> Paribio linija tarp lietuvių ir lenkų Suvalkų gubernijoje yra gana ilga. Lenkų arba sulenkėjusių lietuvių salos yra gausiai išsimėčiusios etninės lietuvių daugumos teritorijoje. Todėl taškų, kur gali susikirsti priešiška nusiteikę gaivalai, yra daugiau negu reikia, ir tautinio konflikto gaisras gali užsiliepsnoti akimoju“ [66]. Išeitis, kurią siūlė „Echo“, – suteikti visoms Lietuvos tautoms lygiavertę kultūrinę autonomiją, t. y. kurti Lietuvoje iš esmės daugiatautę visuomenę; tai M. Biržiška tuo metu regėjo kaip socialdemokratinę nuostatą. Tačiau akivaizdu, kad jo, kaip socialdemokrato, pažiūrų akcentai jau 1906 m. buvo gana specifiški: dėmesys socialinei agitacijai, marksistinei klasių kovai derėjo su darnių, tolerantiškų kultūrinių ir tautinių santykių svarbos, pagarbos ir dėmesio kitataučiams, kultūrinio atvirumo akcentavimu, su analitiniu domėjimusi tautinių konfliktų priežastimis (M. Biržiška lygina lietuvių ir lenkų konfliktą su Kaukazo situacija). Taigi jau regime, kad M. Biržiškos pasaulėžiūros pagrindas – tvirtėjantis kultūrinio liberalumo principas, tartum išnyrantis iš jo socialdemokratinį pažiūrų.

Sąmoninga šios nuostatos suvokimą ir siekį ją realizuoti spaudoje rodo tai, kad M. Biržiška tapo 1906 m. vasarį pasirodžiusio demokratinio Vilniaus lenkų dienraščio „Gazeta Wileńska“ bendradarbiu. Redaguojamas lenkų kraštiečių judėjimo lyderio M. Römerio, šis dienraštis siekė atsiriboti tiek nuo lenkų, tiek nuo lietuvių nacionalistinių idėjų, propa-

guoti visų Lietuvos tautų lygiaverčio demokratinio sambūvio kūrimą, remti radikalųjį demokratinį (ne tiek griežtai socialistinį) visuomenės sparną – taigi jis buvo viena ankstyviausių tarp Vilniaus inteligentijos tvirtėjančios kultūrinio liberalumo krypties apraiškų. Kraštiečių dienraščio politinė vizija – siekis atkurti istorinę Lietuvą (LDK) kaip integralų kraštą, kuriame kelios tautos turėtų lygiavertes autonomijos teises, – buvo moderni, į liberalizmą krypstanti Lietuvos bajorijos pilietinės savivokos transformacija. Tokia savita idėjinė tapatybė, kaip matyti, pasirodė artima ir M. Biržiškai, tik prieš keletą metų iš lenkakalbio Viekšnių bajoraičio virtusio lietuvių kairuoliu. Tarp konservatyviojo dvirinkų leisto „Kurier Wileński“ ir nacionalistinio endekiškojo „Dziennik Wileński“ įsiterpusi tolerantiškoji „Gazeta“ labai sunkiai kovojo dėl auditorijos, nebuvo populiarūs, o prasidėjus reakcijos persekiojimui teišsilaikė iki rudens, „suaudrinusi visuomenę savo pažiūrų kraštutinumą“ [53, 47], tačiau ji išties išsiskyrė publicistikos intelektualumu ir kultūrinių bei literatūrinių publikacijų modernumu. Leidinio kryptį, atitinkančią radikalų Lietuvos lenkų kraštiečių idėjas, M. Römeris formulavo taip:

Mes, Lietuvos ir Baltarusijos piliečiai, kuriuos pilietinė pozicija įpareigoja tarnauti savo kraštui, negalime būti lenkais kolonistais. Krašto pilietybės požiūriu, t. y. politinė, visuomeninė ir ekonominė prasmė, mūsų tėvynė yra tik Lietuva ir Baltarusija. Tikslai tautiniu ir kultūriniu atžvilgiu esame lenkų tautos vaikai, ir šios savo kilmės nenorime ir nesiekiame atsisakyti. (...) Mums svarbiausia abiejuose regionuose sukurti tokį skirtingų kultūrinių-tautinių elementų sambūvį, kuris remtųsi bendra lygiavertės krašto pilietybės nuostata. Manome, kad būtent toks kultūrinių-tautinių elementų bendrabūvis, o ne agresyvus jų bandymas praryti vieniems kitus, yra vertingiausias universaliojo kultūros prasmė: pilietiškai sugyvendami, skirtingi kultūriniai pradai stiprins vienas kitą tarpusavyje įtakomis, todėl ir bendroji kultūros pažanga bus tuo turtingesnė bei vaisingesnė, kuo daugiau savitų ir įvairių įtakų ją skatins. (...) Abiejuose mūsų regionuose kartu sugyvena daugybė kultūrinių-tautinių elementų. Lietuvoje lietuvių visuomenė yra susimaišiusi su lenkiškais ir žydiškais pradais, kur kas mažiau – su rusų kultūra. Baltarusijoje regime tuos pačius elementus. Tačiau iki šiol, esant biurokratinės savivalės valdžioje, šis sambūvis tebuvo koegzistencija. Jo plėtojimas remiantis bendros krašto pilietybės idėja yra didžiausias ir aktualiausias artimos ateities, netgi ir dabarties, uždavinys [54].

Šioje formuluotėje išreikšta liberali nuostata – visi visuomenės elementai (šiuo atveju pirmaisiais turimos omenyje tautinės bendrijos) turi laisvai dalyvauti jos pilietinėje ir kultūrinėje raidoje, būti atviri vieni kitų kūrybinėms intencijoms. Kultūrinį kelių tautų sambūvį leidžia sąmoningai suvokta pilietiškoji tapatybė (*obywatelstwo krajowe*), keliama aukščiau už partikuliarią tautinę, nors ištikimybė pastarajai taip pat aiškiai pabrėžiama. „Gazeta Wileńska“ buvo pirmasis Vilniaus dienraštis, bandęs šį principą realizuoti

kaip konkrečią spaudos leidinio politiką: jis siekė sutelkti kelių tautų publicistus ir nuolat reflektuoti kitakalbę bei kitamintę periodiką, jos idėines sroves (nuolat spausdintos lietuvių, baltarusių, žydų, ukrainiečių spaudos apžvalgos) – taigi skatinti laisvas diskusijas ir kritišką atvirumą kitokiai idėjai ar kultūrinei aplinkai, bendrų visoms Lietuvos tautoms pilietiškujų vertybių kristalizavimąsi. Pakviestų bendradarbių sąrašė šis dienraštis paminėjo keturis lietuvius: M. Biržišką, J. Jablonskį, J. Šaulį ir P. Višinskį [47]. Tačiau iš jų tikrai bendradarbiavo vienas M. Biržiška. Jis redagavo šio leidinio lietuviškos tematikos skyrių, o tiksliau sakant, lenkiško dienraščio puslapiuose atrado tinkamą erdvę lietuvių spaudos kritinei analizei; vėlesniuose atsiminimuose M. Biržiška yra teigęs, kad leidėjas ir redaktorius M. Römeris buvo suteikęs jam visišką rašymo laisvę (šis bendradarbiavimo „Gazeta Wileńska“ epizodas buvo atpasakotas paties M. Biržiškos, aptartas J. Savickio monografijoje) [58, 24; 64, 539]. Taigi savo publicistinę dvikalbystę jis ėmė naudoti kaip priemonę nepriklausomai analitinei pozicijai reikšti; dvikalbystė tarsi leido jam nepriklausyti nė vienai ideologinei stovyklai, būti *tarp* jų, atrasti išorinį atramos tašką. Tai – originaliai ir labai pozityviai suvoktas bilingvizmo, būdingo ne vienam XX a. pradžios lietuvių rašytojui ar veikėjui, vaidmuo. Lenkiškai „Gazeta Wileńska“ skelbtuose straipsniuose M. Biržiška kalba tik kaip nepriklausomas demokratinių pažiūrų visuomenės kritikas, ne kaip LSDP narys – ši skirtumą pastebėjo dar J. Tumas-Vaižgantas: „Jis nevaržomas veda tam tikrą skyrių M. Romerio redaguojamoje „Gazeta Wilenska“, tai daugiau reiškia, neg jo darbavimasis socialistams (...)“ [65, 18]. „Gazeta Wileńska“ publikavo kelis didelės apimties M. Biržiškos rašytus kritinius straipsnius apie lietuvių spaudos pakraipą, skirtingų idėjinių sparnų organizavimąsi, bendrąją periodikos raidą ir leidybinę situaciją [27; 28; 29]; jo plunksnai priklausė ir daugybė smulkesnių anoniminių lietuvių spaudos apžvalgų (skiltis „Z prasy litewskiej“). Tuo metu M. Biržiška bene daugiausia dėmesio skyrė pagrindinei aktualijai – vieninteliui lietuvių dienraščio „Vilniaus žinios“ politinės ir visuomeninės pakraipos kaitaliojimuisi (svyravimui tarp demokratizmo ir leidėjo P. Vileišio atstovaujamo pozityvistinio konservatyvumo). Analizuodamas šiuos procesus, jis pradėjo formuluoti ir savuosius spaudos profesionalumo bei politinio ir kultūrinio vaidmens kriterijus:

Per tuos pusantro ar du mėnesius, kai „Vilniaus žinioms“ vadovavo pažangiosios jėgos, dienraštis išsiskyrė gera literatūrine kalba parašytų straipsnių atranka (...), rinktiniais prozos kūrinių, versta arba sukurtais geriausių lietuvių autorių plunksnų. Dar svarbiau, kad jis atvirai palaikė pažangiąją, plačiąją demokratinę kryptį (kiek leido tuometinės cenzūros sąlygos) ir siekė savo medžiagą padaryti kuo labiau prieinamą liaudžiai turinio ir kalbos požiūriu. (...) Kai „Vilniaus žinios“ konservatoriai laimė-

jo prieš pirmieivius, laikraštį imta pildyti milžiniškos apimties polemniais straipsniais, ypač „Lietuvos lenkų klausimu“, korespondencijomis apie įvairiausius lenkų sąmokslus, iki komizmo naiviais leidėjo ir kitų išpuoliais prieš socializmą ir revoliucinį judėjimą. Straipsnių turinys tapo varginančiai monotoniškas, dažnai suprantamas tik pačiam autoriui (...); kalba, galbūt uoliai patriotiškai, bet barbariškai valoma nuo svetimų įtakų, darėsi nebesuprantama ne tik liaudžiai, bet ir inteligentijai. (...) Vienintelis lietuvių dienraštis užsiėmė visur kur atrandamos „lenkų intrigos“ paieškomis ir polemikomis su lenkų šovinistais [28, 1].

Taigi tautinės nesantaikos kurstymas ir siauras ideologinis atsiribojimas nuo kitokių nuomonių, nuo visuomenės sluoksnių įvairovės – M. Biržiškos ypač smerkta spaudos nuodėmė. Netrukus jam neliko nieko kita, kaip pabandyti antinacionalizmo, kultūrinio atvirumo ir laisvos kritinės analizės principus įgyvendinti lietuvių spaudoje pačiam, savo jėgomis. Po LSDP laikraščio „Echo“ uždarymo 1906 m. lapkritį, kiek anksčiau sustojus ir „Gazeta Wileńska“, stiprėjant reakciniam persekiojimui ir cenzūrai, M. Biržiška toliau bendradarbiavo vis atnaujinamuose ir vėl uždaruose LSDP leidiniuose: lietuviškuose „Naujojoje Gdynėje“, „Skarde“, kartu su A. Janulaičiu redaguotoje „Žarijoje“, lenkiškame „Topór“. Tačiau iš publikacijų matyti, kad jis kryo į analitinį, o ne propagandinį, istorinių procesų ir socialdemokratinį judėjimą nagrinėjimą, ypač daug dėmesio skyrė LSDP veiklai vertinti europietiška – austrų, vokiečių, anglų – socializmo kontekste, siekė analizuoti Europoje vykstančių socialinių procesų visumą, o ne vien darbininkų klasės interesus [62; 33]. Darėsi akivaizdu, kad M. Biržiška, A. Janulaitis renkasi klasikinės Vakarų socialdemokratijos kryptį, o kiti LSDP lyderiai – P. Eidukevičius, V. Mickevičius-Kapsukas – pasuko lenininio bolševizmo kryptimi [43, 244–248]. Pastarieji M. Biržišką ir jo bendraminčius vadino „likvidatoriais“ – suprask, likviduojančiais revoliucinę kovą. V. Mickevičiaus-Kapsuko pasipiktinimui šios grupės nariai, laikydamiesi pilietinio dialogo principų ir bendrų kultūrinių interesų, bendradarbiavo ir ne socialdemokratinėje spaudoje, pavyzdžiui, „Vilniaus žiniose“. Ypač M. Biržiškos, kaip publicisto, veikla toliau darėsi gerokai platesnė už LSDP interesų sritį. Uždarius „Gazeta Wileńska“ išliko jo dėmesys Vilniaus tautinių grupių suartinimo problemai, jų kultūrinės izoliacijos mažinimui, liberalaus sugyvenimo galimybėms. Tačiau dabar M. Biržiška šią idėjinę kryptį pabandė realizuoti rusiškoje spaudoje – 1907–1908 m. jis ėmė bendradarbiauti liberaliame dienraštyje „Severo-Zapadnyj Golos“ (iki 1905 m. „Severo-Zapadnoje Slovo“). Šio leidinio specifiška, be kita ko, buvo ta, kad jis iš esmės atstovavo rusakalbei Vilniaus žydų inteligentijai, iš jų požiūrio kėlė tautinės bei religinės tolerancijos reikalavimą ir priešinosi rusiškajam antisemitizmui. M. Biržiškos perėjimas bendradarbiauti iš uždarytos

lenkiškos „Gazeta Wileńska“ į rusišką „Severo-Zapadnyj Golos“ rodo ne tik jo, kaip žurnalisto, kalbinį ir kultūrinį mobilumą: matyti, kad jau egzistuoja aiškus jo siekis kurti ryšius tarp Vilniaus kultūrų. M. Biržiška nuosekliai realizuoja savitą *keliakalbio publicisto, kaip kultūrų tarpininko*, vaidmenį. Rusiškajai (daugiausia rusakalbių žydų) auditorijai jis skyrė pažintinius straipsnius apie Vincą Kudirką, Joną Biliūną, lietuvių spaudą ir visuomeninį gyvenimą, apie M. Römerio studiją „Litwa“ ir kraštiečių idėjas. Dar ypatinčiau tai, kad M. Biržiška informavo ir apie *lenkų* spaudą, politinį gyvenimą ir literatūrą (straipsniai apie rašytojus S. Wyspiański, H. Sienkiewiczų) [23; 24; 25; 26; visos kitos M. Biržiškos rusiškos publikacijos šiame dienraštyje (36 pozicijos) nurodomos: 40, 15–17]. Taigi jo interesas – ne tik tarpininkauti lietuvių kultūrai, tačiau jungti ir dvi *kitas* bendruomenes. Šis jo priimtas vaidmuo toliau tęsia M. Römerio ir kraštiečių iškeltą Lietuvos tautų bendradarbiavimo ir kultūrinio pliuralizmo programą bei įrodo, kad jų nuostatos tvirtai įėjo į M. Biržiškos – itin savitai mąstančio socialdemokrato – pasaulėvoką.

1907 metų pabaigoje, kai po finansinės krizės J. Tumo redaguotas lietuvių dienraštis „Vilniaus žinios“ vėl atsidūrė pirmievių rankose ir jį ėmė leisti Jono Vileišio ir Stanislovo Matulaičio bendrovė, M. Biržiška tapo redakcijos sekretoriumi, o per 1908 m. „Vilniaus žiniose“ paskelbė apie šešias dešimtis įvairaus pobūdžio publikacijų – būtent nuo šio momento jį jau išties galima vadinti spaudos ir leidybos profesionalu. Jam atiteko garbė savo vedamuoju pradėti ir jubiliejinį, tūkstantąjį, pirmo lietuvių dienraščio numerį [17]. Negali nestebinti tiek šio straipsnio, tiek viso jubiliejinio numerio *politinė tolerancija* – po daugybės konfliktų ir krizių, vis dar boikotuojamas kunigijos, laikraštis M. Biržiškos vedamojo žodžiais skelbė: „ne mums, dabartiniams dienraščio vedėjams, būti kitų teisėjais: patys mes darom klaidas, kartais ne visai apmąstytus žingsnius... Už priešingas mums pažiūras negi jų išreiškėjus kaltinsi!“ Čia pat, tarsi liberalios pagarbos kitaminčiams įrodymas, skelbiama M. Biržiškos parašyta dienraščio steigėjo, konservatyviojo P. Vileišio biografija „Vilniaus žinių įsteigėjas“ [21] – vargu ar kuris nors socialdemokratas būtų sukūręs tokį tekstą, skirtą dideliame savo partijos priešininkui pagerbti. Tai tik dar sykį įrodo, jog, kurdamas idėjinį spaudos profilį, M. Biržiška pirmiau visa ko kėlė liberalų nuomonių laisvės orientyrą, visapusiškos diskusijos tikslą, savo paties socialdemokratinis įsitikinimus kaip profesionalus redaktorius gebėdamas palikti antroje vietoje. Dar aiškiau ši jo principinė nuostata matyti iš kito vedamojo:

Kaip ir ligšiol, netarnausim vienai kuriai partijai ar kuopai, bet stengsimės apšviesti kiekvieną svarbų visuomenės gyvenimo apsiareiškimą bešališkai, rimtai ir taip, kaip tai šiandien pažangioji mintis, mūsų nuomone, žiūri į šiuos apsiareiškimus. Kiekvienam, kuris nori per mūsų dienraštį pratarti į visuomenę, visuomet stengėmės ir stengsimės

duoti balsą, kol tas balsas neužgauna asmeniško kito žmogaus gyvenimo, o vien svarsto visuomenę liečiančius darbus. Todėl ir tolesniai aplink mus galės spiesties įvairių pažiūrų žmonės [12, 1].

Duoti balsą įvairių pažiūrų žmonėms ir tokiu būdu kuo giliau atverti tikrąją visuomenės situaciją, nepateikti išankstinių ideologinių vertinimų, laikytis nešališkumo, nelikti vienos tariamai teisingos partinės ideologijos paviršiuje, skatinti kritinį sąmoningumą – tokia, M. Biržiškos nuomone, esanti rimtosios lietuvių spaudos misija. Greta tokios pozicijos 1908 m. „Vilniaus žiniose“ pamažu ryškėjo ir kitas M. Biržiškai, kaip redaktoriui, specifiškai būdingas bruožas – dėmesys santykiams su kitomis Lietuvos tautomis, daugia-kultūriškumo problemoms, tam, ką dabar pavadintume kovojimu su tautiniais stereotipais. Lietuvių spauda (ypač A. Smetonos „Viltis“) ir vėl perspėjama nekurstyti etninės nesantaikos su Lietuvos lenkais, neįžeidinėti jų tautinių jausmų, „kuo atsargiausiai judinti šį klausimą“, stengtis neaitrinti smulkių nesusipratimų arba beviltiškų polemikų su kraštutiniais lenkų endekais; visų svarbiausia – kantriai veikti pozityvaus demokratinio sugyvenimo su kitataučiais labui [18, 1]. Skaitytojams nuolat kartojama, jog ne kiekvienas lenkas – dvarininkas arba endekas; esama demokratiškų ir palankių lietuviams jėgų, su kuriomis būtina kurti bendradarbiavimo saitus. Daug dėmesio M. Biržiška skyrė tuo metu miesto visuomenės iškeltam Vilniaus universiteto atkūrimo projektui, palaikydamas jo daugiatautiškumo idėją: steigtinis visų vietinių kalbų, raštijų ir istorijos katedros, neišskiriant – kas tuo metu skambėjo itin radikalai – ir žydų [20, 2; 13, 3]. Regis, sekdamas kraštiečių „Gazeta Wileńska“ pavyzdžiu, redakcijos sekretorius pabandė „Vilniaus žiniose“ pradėti ir baltarusių spaudos apžvalgą [10, 3]. Vis dėlto vargu ar M. Biržiška galėjo manyti šiame dienraštyje pasiekęs savo norimų spaudos profesionalumo ir kultūrinio liberalumo rezultatų: laisvai formuoti leidinio krypties jis negalėjo, nebuvo stabilus nei jo idėjinis profilis, nei finansinė padėtis; 1908-ųjų pabaigoje – 1909-ųjų pradžioje Jono ir Petro Vileišių pastangomis dienraščiui vėl pradėjus dešinėti, socialdemokratai dar sykį paliko redakciją.

Tvirtėjant jau minėtai klasikinei lietuvių socialdemokratijos pakraipai, kuri, kitaip nei bolševikai, vertino visuomenės raidą kaip evoliucinį procesą, M. Biržiška iškilo kaip vienas šios grupės idėjinių lyderių. Ja remdamasis kartu su A. Janulaičiu ėmėsi naujų spaudos iniciatyvų – šįsyk jau aiškiai suformulavęs intelektualiosios kultūrinės periodikos tikslus, vaidmenį ir kriterijus. M. Biržiškos pilietiškumo teorija, liberalioji spaudos samprata, taip pat jo, kaip literatūros tyrėjo, nuostatos, pirmą kartą buvo nuosekliai išdėstytos 1910–1911 m. Vilniuje jo redaguojamame žurnale „Visuomenė“ ir dviejuose tos pačios krypties kultūros almanachuose – „Žvilgsnis“ (1912) ir „Nauju taku“ (1914). Šie

leidiniai ženklino atsiradus specializuotos analitinės, visuomenės kritiką atliekančios lietuvių periodikos sparną¹.

M. Biržiškos „Visuomenė“ išsiskyrė kaip intelektualus, inteligentijai skirtas kairiosios pakraipos žurnalas, su kuriuo taip pat sietina ir lietuvių socialinių mokslų teorijos bei literatūros sociokritikos pradžia. Jame M. Biržiška vadino leidėjų ir bendradarbių grupę visuomenės demokratais, „*plačiai suprantamo* (paryškinta mano – M. K.) visuomenės demokratizmo šalininkais“, kurie nėra „svetimi nei mūsų visuomenei, nei nuosekliai-kraštutiniškai (...) srovei“ [16, 1]. Visuomenės demokratai – ištis savitas termino *social-demokratai* sulietuvinimas, akcentuojant visuomenę kaip *visumą*, o ne atstovavimą vienai jos klasei. Be to, M. Biržiška apibrėžė savo publicistinę poziciją ne kaip partinę, o kaip *laisvąją kritiką* [61, 116]. Taigi iš esmės žurnalo tikslas buvo ne vien kairiųjų ideologijos plėtojimas ir palaikymas, o daugiau plati visuomenės kritika ir bendrojo pilietinio bei kultūrinio sąmoningumo, daugiautės Lietuvos kaip *visuomenės*, jungiamos bendrųjų reikalų, *rei publicae*, ugdymas – nuostatos, labai primenančios Römerio ir kraštiečių tautinį bei kultūrinį liberalumą. Leidinyje buvo deklaruojamas pilietinis demokratizmas ir Lietuvos tautų lygiateisiškumas, „mažuomenės“ – nenacionalistiškai ir neideologiškai mąstančių intelektualų – svarba visuomenės raidai, plačios europietiškos lietuvių kultūrinės sąmonės poreikis. Pagrindinis leidinio tikslas – visuomenės situacijos analizavimas ir jos pačios susipratimo, taigi sąmoningumo, ugdymas. Kaip tik sąmoningumo veiksnys, M. Biržiškos nuomone, gali padėti sukurti „tikrai laisvus visuomenės ir asmens santykius darbo lygybės pamatais.“ [16, 1] Vadinasi, pagrindinis visuomenės demokratų veiklos ir spaudos principas yra laisva ideologijų ir visuomenės reiškinių kritika: „Laisvuose mūsų mažuomenės ginčiuose stengdamies išsidirbti nuoseklų visuomeniniai-kultūrinio darbamosi būdą, turėsime aiškinties įvykstančias visuomenės ir politikos permainas (...)“ [16, 3]. Nepasitikėti ideologiniais paviršiais (ypač nacionalistine retorika) ir įvairių visuomenės jėgų diktuojamomis gyvenimo bei mąstymo taisyklėmis gali tik *savarankiška* pilietinė sąmonė – iš čia ir kyla „laisvų mažuomenės ginčių“ akcentavimas, skatinimas nepasitikėti jokiomis ideologijomis kaip tiesos monopolium, tokie neiprasti socialdemokratiniam kontekste. M. Biržiškos tikslas – ne visur įžvelgti vis tą patį klasinį konfliktą, o iškelti švieson Lietuvos visuomenės egzistavimo pagrindus, išvalyti iš jų provincialią retoriką bei

¹ Šių leidinių modernumą, analitiškumą, kultūriškai liberalias jų idėines nuostatas ypač svarbu suvokti dar ir todėl, kad sovietmečiu buvo privalomai kartojami perdėm neigiami, iškreipiantys tikrovę jų vertinimai, perkelti iš V. Mickevičiaus-Kapsuko raštų: „Visuomenė“ buvusi žalingas likvidatorių organas, išdavęs ir išardęs LSDP eiles, ideologiškai nevientisas, susidėjęs su buržuazijos interesais. Šio leidinio pozicijos specifika, jo savitumas XX a. pradžios lietuvių periodikos kontekste nebuvo (turbūt tuo metu ir negalėjo būti) apčiuopti. Plg.: 36, 32–34.

vietinių pirmievių ir atžagareivių ginčų apnašas ir kritiškai apsvarstyti, „orientuoties juose“, ne išsyk žinant atsakymus. Ne vienu požiūriu sau artimą pirmievių spaudą, „Lietuvos žinias“ ir „Aušrinę“, M. Biržiška kritikavo kaip tik dėl visuomenės procesų analizės paviršutiniškumo, „baimės įsigilinti į visuomenės santykius“, dėl neapibrėžtų sąvokų (pvz., „gilusis demokratizmas“) vartojimo savo tapatybei apibrėžti, dėl nepakankamo dėmesio Lietuvos kultūros istorijai ir nacionalinių santykių aiškinimo „pagal brošiūraitės“ [44, 196]. Kitaip tariant – dėl intelektualiojo kriticizmo ir kultūrinės erudicijos stokos. Tačiau pirmievių spauda palaikoma dėl akivaizdžiai liberalių vertybinių sumetimų: „palaikydami juos, tuo pačiu apginam laisvosios kritikos Lietuvoje jau užimtą vietą“ [61, 116]. Laisvoji kritika arba „laisvoji šviesa“ yra esmingiausiai M. Biržiškos publicistinę poziciją apibrėžiančios sąvokos. Pastanga atrasti ir ginti nepriklausomą požiūrį atsispindi S. Kymantaitės-Čiurlionienės kritinės studijos „Lietuvoje“ įvertinime: „Daug kame prisieina sutikti su S. ir M. K. Čiurlianiais, kalbant apie „dailiąją“ mūsų šviesuomenės kultūrą (...). O jau nereikėjo, regis, nė tos išimtinės dailės kultūros atmosferos, kurioje gyvena knygelės „Lietuvoje“ autoriai, kad permanytume mūsų „tautiškai-demokratišką kultūrą“; reikėjo tikrai nors kiek nuo jos atsitraukti, bent valandėlę grynu kultūros oru pakvėpuoti, pasižmonėti užu „tautiškosios“ parakvijos ribų...“ [55, 221].

Be abejo, laisvo kritinio intelekto, visuomeninio sąmoningumo vertinimas darė M. Biržišką nepavaldų ne tik lietuvių tautinio nacionalizmo idėjai, bet ir bent kiek griežtesnei socializmo teorijai. Nepaklusimą pastarajai, be kita ko, liudija „Visuomenėje“ M. Biržiškos išdėstyti dailės vertinimai – nors ir pabrėžiantys socialinę bei politinę meno vaidmenį, jie anaip tol nėra marksistiniai, ideologizuoti, o greičiau nuosekliai liberalūs: „Taigi kiekvienas, kuriam brangi dailė, turi kovoti prieš jos bent kokį paveržimą ar suvaržymą. Nesipurtinkim prieš tikybinės joje sroves, nevarykim iš jos politikos, neniekinkim ir tautiškajame jausme išmaudytųjų darbų, bet vis tam – kiekvienai srovei ir individuališkumui leiskim *laisvai* plėtoties, nekirkim vienon madon. Dailėje pirm kito-ko dailė!“ [57, 87]. Neįprastas mąstymo lankstas: per vis giliau suvokiamą pagarbą kito tautinei ir kultūrinei individualybei, M. Biržiška nuo jam būdingo sociokritinio požiūrio į meną staiga priartėja prie grynojo estetizmo, tiksliau, tarsi ima nujaušti galimą abiejų šių požiūrių jungtį. Aukštąsias, elitines meno aspiracijas imama suvokti kaip individo laisvės raišką, taigi – ypač brangintą visuomenės laisvės dalį. Būdinga tai, kad M. K. Čiurlionis ypač žavi M. Biržišką kaip tik savo vaizduotės ir laikysenos *nepriklausomybe* nuo varžančių „muzikiškai-kromininkiškos“ visuomenės normų: „Status. Drąsus. Nepermaldaujamas. Nuo pat pirmutinio teptuvo patraukimo. Visur ir visame kame savitas. Niekur nenusilenkęs prieš svetimą pavyzdį“ [56, 168].

Dėl panašių nepriklausomų idėjinių „vingių“ visuomenės demokratų sąjūdį, autoironiškai pritaikydamas tiek tautininkų, tiek bolševikų mestas replikas, M. Biržiška pats vadino „betaučiu“ ir „neaiškiu“ – „už nesilenkimą prieš paskučiausias lietuvių pirmieiviskosios mados dogmas“, „už gerėjimąsi nelietuviškais paveikslais ir biaušinimais lietuviškais apysakomis“ [19, 1]. Tačiau tai tik parodo, kad 1910–1911 m. M. Biržiškos publicistikoje nepriklausomo visuomenės analitiko pozicija jau buvo įgijusio principinio vertybinio tvirtumo: „nesauksim nei prie „vienybės“, nei prie „krikščionybės“, „aiškiau“ nesivadįsim ir nerašysim“, „prisieina atsižiūrėt ir į žmones, būt *neaiškiems*“ [19, 2; 14, 41]. Aiškiu principu jau virtusi ir jo nuostata dėl lietuvių ir lenkų konflikto, kuriam „Visuomenėje“, kaip ir „Gazeta Wileńska“, buvo skiriamas ypatingas dėmesys; beje, išlikusius idėjinius ryšius su lenkų kraštiečiais liudija kelios M. Biržiškos publikacijos, 1912–1913 m. pasirodžiusios atgimusioje jų spaudoje – laikraščiuose „Przegląd Wileński“ (1911–1915) ir „Kurjer Krajowy“ (1912–1914) [40, 25]. M. Biržiška vertino lietuvių ir lenkų nacionalistinio vado priežastis kaip visuomenės pilietinį nebrandumą, atsiradusį dėl valstybingumo praradimo: „Politikos priespauda (...) pagimdė vietinių gyventojų tarpe, ypač tose vietose, kur kalbama keliomis kalbomis, mažne liguistą abejotinę, norą barties, įžeisti. Nesant susirinkimų ir spaudos, nemokama viešai svarstyti parūpusių visuomenei reikalų. Net jau nusimetus tiek laiko slėgusį jungą, parakvijinė „politika“ nyksta ne tuojau (...). Užsidarymas „savųjų“ kuopelėje, neganėtinis žinios apie tat, kas daroma priešingą pusę, irgi padeda jausmams įkaisti“ [1, 29]. Todėl M. Biržiška, ypač savo feljetonų cikle „Lyg ir apžvalga“, pašiepė ir tautinį, ir vietinių politinių „sferelių“ uždaramą kaip esminę kliūtį šiam konfliktui spręsti, nekritišką savos bendruomenės ir ksenofobinį kitos tautos vertinimą: „Juk mūsų „tautos“ (...) viršūnės kūnu ir krauju neapkenčia lenkų. (...) Tik susimildamas viešai neprasitark, kad ne visi lenkai – endekai ir kad ne vis, kas lietuvių prieš lenkus sakoma ar rašoma teisinga ir gera. Maža to, turi šiokiuo ar tokio būdu viešai daryti prieš lenkus „tautą“ ir jos opiniją“; tačiau „nemokėsime sutartinai su kitais šūkterėti, endekams (vadinasi – lenkams) sušukus ant litvomanų (suprask – lietuvių), nei jų nedorybių tinkamai iškelti“ [63, 44; 19, 2]. Už šios feljetoninės ironijos matyti gerai apmąstytos nuostatos: kritiškai pažinti tiek savo, tiek kitą bendruomenę, jos sanklodą ir istoriją, kad būtų galima išeiti iš uždaro stereotipų rato ir pradėti sąmoningą pilietinį dialogą, nes M. Biržiškai Lietuvos lenkai, žydai, baltarusiai, rusai ir lietuviai – viena visuomenė. Beje, dėl lygiai tos pačios priežasties jis ragino socialdemokratų skaityti net ir katalikišką spaudą – kad būtų sąmoningai suvokti priešingos šalies argumentai ir dėl to laisviau, giliau reflektuojami savieji. Šiuos „Visuomenės“ siekius, matyt, galima apibendrinti viena M. Biržiškos fraze: kad pirmiausia reikia rūpintis, kaip „praplėsti mintijimo ribas“ [1, 30].

Taigi M. Biržiška, kaip redaktorius ir publicistas, vis nuosekliau akcentavo savo atokumą nuo uždarų lietuvių partinių ideologijų (tuometinių pirmievių ir atžagareivių stovyklų), dėmesingą visoms visuomenės grupėms mąstyseną, giliųjų socialinių ir kultūrinių procesų, o ne reiškinių ideologinio paviršiaus reflektavimą, taigi bendrąją prasmę – liberalų analitinį savo redaguojamos spaudos atvirumą, o ne ideologinį grupinį uždarumą. „Keldami aikštėn visuomeninius grupių veikimo pamatus, turėsime kartais ir patys dasakyti, kas vienos ar kitos grupės bus stengiamos nutylėti. Nesistatydami tikslu atsiskirti nuo laikinių politikos ar kultūros mūsų sąkeleivių neperšokamąją sieną, mes dėlto rūpinsimės kiekviename svarbiame klausime pabrėžti mūsų kad ir nesutinkančią su jų pažiūrą; apsvarstyti, kas leistina ir ko neleistina bendramjam darbui“ [16, 3]. Šis reikalavimas spaudai – „neatsiskirti sieną“ nuo kitų idėjinių ar tautinių grupių, „neužsidaryti savųjų kuopelėje“, o skatinti atvirą kritinę visuomenės diskusiją – M. Biržiškai buvo ypač būdingas. Tokioje pozicijoje matyti specifinė modernaus liberaliojo mąstymo žymė, kuri šio redaktoriaus leidiniuose ir publicistikoje ilgainiui darėsi ryškesnė. M. Römerio ir „Gazeta Wileńska“ suteiktoms idėjinėms inspiracijoms nusveriant socialdemokratinį interesus. Atrodo, kad Vilniuje susiformuojančius M. Biržiškos pasaulėžiūros principus ir laikyseną tiktų apibūdinti ta sąvoka, kurią kur kas vėliau, aštuntajame dešimtmetyje, savo pozicijai apibrėžti pavartojo Vytautas Kavolis: tai kultūrinis liberalizmas, visų pirma suprantamas kaip žmogaus sąmoningumo ir moralės tipas, o ne kaip politinė ar socialinė liberalizmo doktrina. Pati paprasčiausia šios pozicijos apibrėžtis – tai teiginys, kad teisę savo apsisprendimais kurti ir keisti savo visuomenę turi visų kultūrų (etninių, politinių, socialinių) žmonės [38, 180].

XX a. pradžios daugiatautis Vilnius, kuriame M. Biržiška subrendo kaip lietuvių visuomenės veikėjas, itin įdomus tuo, kad jame iškilo net keletas išskirtinių, ryškių tokio atviro sąmoningumo asmenybių, kurios tarsi istorinį laiką pralenkdamos formavo kultūrinės tolerancijos kryptį ir siekė kurti kelių tautų dialogą Vilniaus visuomenėje. XX a. pradžioje, Lietuvoje įsitvirtinant modernioms nacionalistinėms ideologijoms (lietuvių viltininkų-tautininkų, lenkų endekų, žydų sionistų, reakciniam rusų monarchizmui), nuolatosis didėjant tautinių santykių priešiškumui (ypač jaučiamam Vilniuje), tokia pozicija anaipol nesutapo su pagrindinių politinių Lietuvos visuomenės jėgų programomis, negalėjo būti centrinė, įtakinga, o greičiau – nuošali. Tačiau, kaip jau pabrėžėme, greta M. Biržiškos liberalaus kultūrinio atvirumo idėją XX a. pradžios Vilniuje nuosekliai kėlė gana nemaža įvairių tautų veikėjų, aktyvių spaudos leidėjų ir bendradarbių grupė (kraštiečiai M. Römeris, T. Wróblewski, L. Abramowiczius, lietuviai demokratai J. Šaulys, V. Biržiška ir kiti, žydų rašytojai U. Kacenenbogenas ir E. J. Goldšmitas, baltarusiai

A. ir I. Luckevičiai, V. Lastauskis – laikraščio „Naša Niva“ idėjiniai vadovai ir redaktoriai). Visi jie (nors kiekvienas ir su savais idėjiniais akcentais) kritiškai vertino tiek savo, tiek kitų tautų nacionalistines ideologijas, buvo prieš bet kurios iš jų dominavimą, agresyvią raišką ar atsiribojimą nuo kitataučių, o kaip tikslą kėlė demokratiškos, daugiatautės, integruotinos lygios pilietybės principu Lietuvos visuomenės kūrimą. Kaip matyti iš šio tyrimo, būtent tokias nuostatas M. Biržiška siekė įgyvendinti savo redagujamuose leidiniuose ir gausioje publicistikoje trimis kalbomis. Tokia bendra kryptimi mąstančių Vilniaus inteligentų tarpusavio ryšius liudija tai, kad dauguma jų priklausė masonų ložėms „Vienybė“ (įkurtai 1910 m.) ir kiek vėliau – M. Römerio vadovaujamai „Lietuva“ (1911) [60]. Istorikų darbuose kolei kas nemėginama įvardyti šios Vilniaus inteligentijos formacijos kokių nors specialesniu terminu ir dažniausiai vartojama bendra Vilniaus tautų demokratų sąvoka [58, 23–35; 46, 97, 100 ir kt.]. Atliktas M. Biržiškos, kaip publicisto ir redaktoriaus, nuostatų tyrimas pirštų mintį, kad šiai hibridiškai grupei ar terpei, kurioje palaikė ryšius veikėjai iš įvairių tautinių bendrijų ir ideologinių stovyklų, galėtų tikti ir specifiškesnė apibrėžtis – XX a. pradžios Vilniaus kultūriniai liberalai.

Vis dėlto kaip būtų galima aiškinti šios M. Biržiškos pasaulėžiūros, kurią tinka vadinti XX a. pradžios kultūriniu liberalizmu, kilmę – jei ne asmeninę, biografinę, tai bent kultūrinę? Iš kokių šaltinių formavosi nuostatos, tokios savitos ir modernios XX a. pradžios lietuvių spaudoje ir publicistikoje? Be abejonės, didelė reikšmė čia teko nuo 1906 m. užsimezgusiems M. Biržiškos ryšiams su M. Römeriu ir kultūriškai atvira, nenacionalistine lenkų kraštiečių spauda, iš kurios buvo mokytasi; svarbios buvo pažintys su lietuvių ir kitų Vilniaus tautų demokratais, besiburiančiais į daugiatautes masonų ložes; savitą įtaką mąstysenai turėjo daryti ir pati daugiakultūrio ir daugiakalbio Vilniaus, mėgstamiausio M. Biržiškos miesto, atmosfera. Tikriausiai veikė ir tam tikri pačios lietuvių kultūros impulsai, XX a. pradžios lietuvių mene ir literatūroje ryškėjančios sąmoningumo struktūros ir modernios laikysenos, kurias, remdamasis J. Biliūno ir M. K. Čiurlionio tekstais, V. Kavolis apibūdina taip: „Lietuvių kultūrinio avangardizmo pradžioje iškyla žmogus, spontaniškai ginąs ir į save nepanašių egzistencijos teisę“ [39, 143]. Apžvelgus M. Biržiškos veiklą Vilniaus periodikoje, šią mintį būtų galima papildyti: dėmesys „kito“ egzistencijai lietuvių kultūroje XX a. pradžioje buvo ne tik spontaniškas, bet ir pakilęs iki liberalių vertybių refleksijos lygio. Galbūt dėmesio vertas dalykas yra tai, kad V. Kavolis, ieškodamas liberalaus mąstymo ištakų Lietuvos istorijoje, svarbiausių jų prielaidą aptiko XVI–XVII amžiaus Lietuvoje – „tai aristokratiškas liberalizmo paveldas ir politinės bei religinės tolerancijos blyksniai, kuriuos Kavolis kruopščiai studijavo ir kuriais atvirai žavėjosi renesansinę ir barokinę Lietuvą laikydamas prarastuoju aukso amžiumi“

[32, 200]. Jei pasitikėtume V. Kavolio įžvalga ir kultūrinį liberalumą sietume su Lietuvos aristokratiškosios, bajoriškosios XVI–XVII a. kultūros paveldu, tai būtų įmanu hipoteitiškai tarti, kad tam tikri to mentaliteto bruožai dar galėjo bent pasąmoningai išsilaikyti senoje bajoriškoje Biržiškų šeimoje. Savo tėvų demokratizmą, itin dėmesingą, artimą ir atvirą bendravimą tiek su paprastais žemaičiais, tiek su Vieکشنیų žydais, M. Biržiška savo atsiminimuose yra labai pabrėžęs. Itin įsidėmėtina ir tai, kad M. Biržiškai labiausiai įsiminusi jo tėvo bajorystės žymė buvo ne kokia nors elegancija ar luominis išdidumas, o itin savarankiškas mąstymas ir elgesys [6, 10–12]. Galimas dalykas, į modernią Vilniaus lietuvių ir lenkų spaudą bei publicistiką M. Biržiška, panašiai kaip ir M. Römeris, diegė itin senų LDK kultūrinės tolerancijos tradicijų skiepą.

Įteikta 2006 m. kovo mėn.

NUORODOS

1. A. B. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Visuomeniškai pagrindas vadinamojo „lietuvių ir lenkų ginčo. *Visuomenė*, 1911, nr. 1, p. 29–30.
2. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius, 1996, p. 316–317. ISBN 9986-403-69-3.
3. B. M. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Pogromy i czarna secina. *Echo*, 1906, nr. 1, p. 7.
4. BARDACH, Juljusz. *O dawniej i niedawnej Litwie*. Poznań, 1988.
5. BIELINIS, Kipras. *1905 metai. Atsiminimai ir dokumentai*. Kaunas, 1931, p. 65–72.
6. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Anuo metu Vieکشنیuose ir Šiauliuose (Iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų)*. Kaunas, 1938, p. 319–323.
7. BIRŽIŠKA, Mykolas. Apie jaunuomenės laikraščius. *Nauju taku*, Vilnius, 1914.
8. BIRŽIŠKA, Mykolas. *Dėl mūsų sostinės (Iš Vilniaus darbo atsiminimų)*. London, t. 1, 1960, p. 13.
9. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Do czytelników. *Echo*, 1906, nr. 1, p. 1.
10. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Iš baltarusių spaudos, *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 239 (1077), p. 3.
11. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Iš mūsų kairiosios kultūros statistikos. *Visuomenė*, 1910, nr. 1.
12. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Į skaitytojus. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 254 (1092), p. 1.
13. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Kam litomanas, o kam vis endekas vaidenas. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 99 (937), p. 3.
14. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Lietuvos grapo išpažintis, *Visuomenė*, 1911, nr. 1, p. 41.
15. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Mūsų raštai 1907 m. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 6.
16. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Mūsų uždaviniai. *Visuomenė*, 1910, nr. 1, p. 1–3.
17. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Pirmasis tūkstantis. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 162 (1000), p. 1.
18. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Reikia mums ištvermės!. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 285 (1123), p. 1.
19. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Sveiki! *Visuomenė*, 1911, nr. 1, p. 1–2.
20. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Universiteto komisijos posėdis Vilniuje. *Vilniaus žinios*, nr. 94 (932), p. 2.

21. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. „Vilniaus žinių“ įsteigėjas. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 162 (1000), p. 1.
22. BIRŽIŠKA, Mykolas. Vilniaus žinių prasiplatinimas per pirmąjį pusmetį 1905 m. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 162–163.
23. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Иван Билюнас. *Северо-Западный Голос*, 1908, nr. 635.
24. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Литовский писатель В. Кудырко (1858–1899). *Северо-Западный Голос*, 1907, nr. 602.
25. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Письмо Сенкевича. *Северо-Западный Голос*, 1907, nr. 597.
26. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Станислав Выспанский (1869–1907). *Северо-Западный Голос*, 1907, nr. 597.
27. BIRŽISZKA, Michał. Legalny ruch wydawniczy litewski w latach 1904–1905. *Gazeta Wileńska*, 1906, nr. 8, p. 2; tęs. 1906, nr. 10, p. 2.
28. BIRŽISZKA, Michał. Prasa peryodyczna litewska, *Gazeta Wileńska*, 1906, nr. 24, p. 1; tęs. 1906, nr. 25, p. 2.
29. BIRŽISZKA, Michał. Z piśmiennictwa litewskiego. *Gazeta Wileńska*, 1906, nr. 66, s. 3; tęs. 1906, nr. 70, p. 3.
30. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Knygotyros klausimai 1904–1914 metų lietuviškoje spaudoje. *Knygotyra*, 1998, nr. 34, p. 38–58. ISSN 0204-2061.
31. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Pirmųjų V. Biržiškos publikacijų 1906–1914 metų spaudoje tematika. *Knygotyra*, 2001, nr. 37, p. 26–36. ISSN 0204-2061.
32. DONSKIS, Leonidas. Vytautas Kavolis – visuomenės ir kultūros kritikas. Iš *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*, Vilnius, 2000, p. 200. ISBN 9955-00-017-1.
33. Drukteinis A. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Rinkimai Austrijoje. *Visuomenė*, 1911, nr. 5, p. 198–203.
34. *Echo*, 1906, nr. 11, p. 7.
35. Eilinis [BIRŽIŠKA, Mykolas]. 1910–1911 metais. *Žvilgsnis*. Vilnius, 1912, p. 55, 57.
36. GUDAITIS, Leonas. *Platėjantys akiračiai*. Vilnius, 1977, p. 32–34.
37. JURKIEWICZ, Jan. *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań, 1983.
38. KAVOLIS, Vytautas. Moralinės kultūros: žemėlapiai, trajektorijos, įtampos. Iš *Metmenų laisvieji svarstymai*. Vilnius, 1993, p. 180. ISBN 5-415-00392-4.
39. KAVOLIS, Vytautas. *Žmogus istorijoje*. Vilnius, 1994, p. 143. ISBN 5-415-00392-4.
40. KISINAS, Izidorius. *Prof. Mykolo Biržiškos bibliografija*. T. 1. Kaunas, 1931, p. 7–9.
41. KVIETKAUSKAS, Mindaugas. Vilniaus kultūrų sambūvis žydų rašytojų akimis. XX a. pradžia. Iš *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga*. Sud. L. Lempertienė. Vilnius: Mokslo aidai, 2004, p. 35–48. ISBN 9955-591-17-X.
42. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 13: Mykolas Römeris. ISSN 1392-0391, ISBN 9986-814-02-2.
43. LUKOŠEVIČIUS, Vincentas. *Liberalizmo raida Lietuvoje*. Vilnius, 1995, p. 244–248. ISBN 9986-09-061-X.
44. M. Baltasis [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Apie „Aušrinę“. *Visuomenė*, 1910, nr. 6, p. 196.
- 44a. MACIŪNAS, Vincas. Mykolas Biržiška. Iš *Vincas Maciūnas. Rinkiniai raštai*. Vilnius, 2003, p. 795–806. ISBN 9955-475-43-9.
45. MIKNYS, Rimantas. Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais. Iš *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 10. Vilnius, 1995. ISSN 1392-0391, ISBN 9986-491-22-3.
46. MIKNYS, Rimantas. Mykolo Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją

- įgyvendinti 1911–1919 metais. Iš *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 13: Mykolas Römeris, p. 98–103.
47. Od Redakcyi. *Gazeta Wileńska*, 1906, nr. 1, p. 1.
48. Pirmasis lietuvių žurnalistas. *Naujoji Lietuva*, 1943, nr. 163, p. 2.
49. RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*. Vilnius, 1996, p. 111, 128–129, 242–244 ir kt. ISBN 9986-690-01-3.
50. RAGUOTIS, Bronius. V. ir M. Biržiškos. *Tarp knygų*, 1994, nr. 4, p. 22–24. ISSN 0868-8826.
51. RAILA, Bronys. Dešimtmis palmių pavėsyje (Mykolas Biržiška). Iš *Kodėl antraip?* Vilnius, 1991, p. 425. ISBN 5-415-00803-9.
52. Robotnik-żyd [VAINER, Menachem]. Bund, *Echo*, 1906, nr. 18, p. 8.
53. ROMANOWSKI, Andrzej. *Młoda Polska wileńska*. Kraków, 1999, p. 47. ISBN 83-7052-825-2. Čia nuodugniai aprašyta dienraščio „Gazeta Wileńska“ leidybos istorija.
54. [RÖMER, Michał]. [Vedamasis]. *Gazeta Wileńska*, 1906, nr. 1, p. 1.
55. S. D. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Apie knygas. *Visuomenė*, 1910, nr. 6, p. 221.
56. S. D. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Mykalojus-Kastantinas Čiurlianis. *Visuomenė*, 1911, nr. 4, p. 168.
57. S. D. [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Šis-tas apie IV-ąją Lietuvių Dailės Parodą. *Visuomenė*, 1910, nr. 3, p. 87.
58. SAWICKI, Jan. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemių tautinės problemos. Iš *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 15. Vilnius, 1999. ISSN 1392-0391, ISBN 9986-752-52-3.
59. SIRUTAVIČIUS, Vladas. Dvi lietuvių tautinio atgimimo interpretacijos (Mykolas Römeris ir Juozapas Albinas Herbačiauskas). Iš *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 13: Mykolas Römeris, p. 79. ISSN 1392-0391, ISBN 9986-814-02-2.
60. SOLAK, Zbigniew. Michał Römer i masoneria wileńska (1911–1915). Iš *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. Vilnius, 1996, t. 13: Mykolas Römeris, p. 35–45. ISSN 1392-0391, ISBN 9986-814-02-2.
61. Šešėlis [BIRŽIŠKA, Mykolas]. „Pirmievių“ darbas ir visuomenės demokratai. *Visuomenė*, 1910, nr. 4, p. 116.
62. Šešėlis [BIRŽIŠKA, Mykolas]. Tarptautiniai socialistų suvažiavimai. *Žarija*, 1907, nr. 11. Šilkinis [BIRŽIŠKA, Mykolas], Lyg-ir apžvalga. *Visuomenė*, 1911, nr. 1, p. 44.
64. BIRŽIŠKA, Mykolas. Prof. Mykolas Römeris. Iš *Tremties metai. Lietuvių rašytojų metraštis*. Tiubingenas, 1947, p. 539.
65. TUMAS-VAŽGANTAS, Juozas. Mykolas Biržiška. Iš *Vaižganto raštai*. T. XIV. Kaunas, 1929, p. 15–17.
66. W kwestji narodowościowej, *Echo*, 1906, nr. 11, p. 1.

PUBLICATIONS OF MYKOLAS BIRŽIŠKA IN VILNIUS PRESS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: FEATURES OF THE INTELLECTUAL BIOGRAPHY

MINDAUGAS KVIETKAUSKAS

Abstract

Mykolas Biržiška (1882–1962) was a prominent Lithuanian scholar and politician, a signatory of the Act of Independence (1918), a member of Lithuanian Council (1917–1920), director of the first Lithuanian Gymnasium of Vytautas the Great in Vilnius (1915–1922), professor and rector of Kaunas and Vilnius universities. This article deals with his early journalistic activities and editorship in the press in Vilnius before the outbreak of the First World War, and seeks to analyze the formation of his intellectual and political attitudes. In 1905, being a member of the Party of Lithuanian Social Democrats, Biržiška began his journalistic career in socialist press. In 1906 he edited a party newspaper "Echo" in Polish language, where his specific interest in cooperation between different nationalities first became vivid. At the same time he began contributing to the liberal and antinationalist newspaper of the Polish *krajovtsy* movement "Gazeta Wileńska" (edited by Michał Römer), that argued for the political equality and tolerant cultural coexistence of all the national groups in Lithuania. After the closure of "Gazeta Wileńska", Biržiška in 1907–1908 cooperated with another liberal daily in Russian language "Severo-Zapadnyj Golos". Writing in three languages and simultaneously contributing to Lithuanian, Polish, and Russian press, Biržiška exercised a specific role of a publicist as a mediator between different cultural groups in the multinational city. Professional analysis of the national conflicts, the principles of cultural tolerance and liberal antinationalist outlooks became the dominant features of his trilingual journalistic texts. Consequently, Biržiška sought to realize these intellectual attitudes working at the Lithuanian daily "Vilniaus žinios" in 1908 and especially editing the journal "Visuomenė" (1910–1911) for the Lithuanian leftist intelligentsia. Biržiška's journalistic activities and his early intellectual biography carried features of specific cultural liberalism that was characteristic to the entire group of multinational intelligentsia in Vilnius before the First World War (Michał Römer, Tadeusz Wróblewski, Anton and Ivan Luckievich, Uriah Katzenelenbogen, and others).

MYKOLO BIRŽIŠKOS PUBLICISTIKA XX A. PRADŽIOS VILNIAUS SPAUDOJE: INTELEKTINĖS BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

MINDAUGAS KVIETKAUSKAS

Santrauka

Mykolas Biržiška (1882–1962) – žymus literatūros mokslininkas ir politikas, 1918 m. Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, Lietuvos Tarybos narys (1917–1920), pirmosios lietuviškos Vytauto Didžiojo gimnazijos Vilniuje direktorius (1915–1922), Kauno Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų profesorius ir rektorius. Šiame straipsnyje tiriama ankstyvoji M. Biržiškos, kaip Vilniaus žurnalisto ir spaudos leidinių redaktoriaus, veikla prieš Pirmąjį pasaulinį karą, siekiant išanalizuoti jo

intelektinių ir politinių pažiūrų formavimąsi. M. Biržiška pradėjo savo, kaip žurnalisto, kelią 1905 m. socialistinėje spaudoje, būdamas aktyvus Lietuvos socialdemokratų partijos narys. 1906-aisiais M. Biržiška redagavo partijos laikraštį lenkų kalba „Echo“, kuriame pirmąsyk išryškėjo jo specifinis siekis kurti bendradarbiavimą tarp skirtingų Vilniaus tautų. Tuo pat metu jis rašė liberaliam, antinacionalistiniam lenkų kraštiečių (*krajowcy*) judėjimo laikraščiui „Gazeta Wileńska“ (red. M. Römeris), kuris postulavo visų tautinių Lietuvos grupių politinės lygybės ir tolerantiško kultūrinio sambūvio tikslus. Uždarius „Gazeta Wileńska“ 1907–1908 m. M. Biržiška bendradarbiavo su liberaliu rusų dienraščiu „Severo-Zapadnyj Golos“. Rašydamas trimis kalbomis ir vienu metu bendradarbiaudamas su lietuvių, lenkų bei rusų spauda, M. Biržiška daugiataučiam mieste atliko specifinį žurnalisto, kaip kelių kultūrų tarpininko, vaidmenį. Išskirtiniai jo trikalbių publicistinių tekstų bruožai – profesionali tautinių konfliktų analizė, kultūrinės tolerancijos principų ir liberalių antinacionalistinių pažiūrų laikymasis. M. Biržiška nuosekliai siekė realizuoti šias intelektines nuostatas 1908 m. dirbdamas dienraštyje „Vilniaus žinios“ ir ypač redaguodamas žurnalą „Visuomenė“ (1910–1911), skirtą kairiajai lietuvių inteligentijai. M. Biržiškos žurnalistinė veikla ir ankstyvoji intelektinė jo biografija išsiskiria specifiniu kultūriniu liberalizmu, kuris prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo būdingas nemažai daugiatautės Vilniaus inteligentijos grupei (Mykolas Römeris, Tadeusz Wróblewski, Antanas ir Ivanas Luckievičiai, Urija Kacenelenbogenas ir kiti).